

ське національне питання займало і займатиме одне з найважливіших місць у Балканському регіоні.

1. Vlada na bespuću. Internacionalizacija jugoslovenskih protivnečnosti 1941-1944 / Уред. V. Duretic. – Beograd, 1983. 2. Гоцев Д. Македония. История и политическа съдба: Монография. – Ст. Загора, 1998. 3. Гоцев Д. Из документалните записки на о.з. подполковник Вълчо Антонов Яначков за териториалното разграничение между България и Италия във Вардарска Македония 1942-1943 г. // Македонски преглед. – 2004. – № 3. 4. Гоцев Д. За българското мнозинство в Република Македония // Македонски преглед. – 2007. – № 1. 5. Димитров П. Установяване на българската административна власт в Скопска и Битолска област 1941-1944 // Военноисторически сборник. – 1998. – №5. 6. Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и за национална држава : В 2 т. – Скопје, 1981. – Т.2. 7. Deakin V. British military mission in Serbia and Macedonia (1943-1945) // Сборник на трудови посветени на академикот Михаиле Апостолски. – 1986. – № 2. 8. Зечевић М., Петрановић Б. Југославија 1918-1984: Збирка докумената / Уред. М. Зечевић.

— Београд, 1985. 9. Ивановски В. За некои контроверзии за нов во Македонија 1941 г. – Скопје, 2002. 10. Киселиновски Ст. Националното и државното во македонското револуционерно движење (1893-1944) // АСНОМ: Педесет години македонска држава 1944-1994. – Скопје, 1995. 11. Малковски Г. Политичките партии, организации и групи во Македонија во Втората светска војна: 1941–1944 година. – Скопје, 2002. 12. Малковски Г. Балисти. – Скопје, 2004. 13. Михајлов М. Декларацијата на ОФ на Бугарија за македонското прашање од декември 1943 година. – Скопје, 2000. 14. Рачев С. Хитлеристката агресија на Балканите и Бугарија // Военноисторически сборник. – 1989. – №2. 15. Ржешевский О. А. Война и дипломатия. Документы, комментарии (1941-1942). – М., 1997. 16. Стојчев В. Бугарски окупаторски систем во Македонија 1941-1944. – Скопје, 1996. 17. Стојчев В. Балканскиот штаб и македонското прашање во 1943 година. – Скопје, 2001. 18. Цветковска Н. Граѓанските партии во Вардарскиот дел на Македонија (1935 – 1941). – Скопје, 1996. 19. Чакајановски Г. Државноправните димензии на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија (1941 – 1945). – Скопје, 2000.

Надійшла до редколeгiї 24.03.11

I. Ігнатенко, канд. іст. наук, доц.

ЖІНОЧЕ ТІЛО В СУЧАСНИХ КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕТНОЛОГІВ УКРАЇНИ Й РОСІЇ

Стаття присвячена огляду праць етнографів та фольклористів, в яких зустрічаються відомості про народні погляди, вірування, уявлення, пов'язані з жіночою фізіологією та тілесністю.

The article is devoted to survey of ethnological and folklore works that show the folk views and beliefs regarding women body.

Жіноче тіло давно стало об'єктом американських, європейських та російських культурно-антропологічних досліджень. Наприклад, в американській культурній антропології існує окрема течія наукових досліджень – *bodylore* (мілознавство). Між тим, в Україні ця тематика тільки починає привертати увагу науковців.

Одними з перших у вітчизняній етнології взяли за цей недосліджений напрям етологи Олена Боряк, Марія Маєрчик та Оксана Кісь.

Зокрема, О. Боряк та М. Маєрчик стали ідейними натхненниками та упорядниками збірника наукових праць "Тіло в текстах культур" [43], а також авторами статей, присвячених людській тілесності [6, 7]. Дослідниці перші в Україні спробували повернути увагу до цього напрямку, зазначаючи важливість й необхідність вивчення усього комплексу народних вірувань, обрядів, повсякденних та магічних практик, пов'язаних з людським тілом. Працюючи над збірником, вчені залучили до авторського колективу й інших відомих етнологів України та Росії: М.Гримич, В. Балушка, О. Бріцину, Г.Бондаренко, О. Курочкіна та інших.

Крім того, дослідниці продовжують активно розвивати окреслений напрям самостійно. Зокрема, Олена Боряк у світлі опрацювання теми "Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців" чи не вперше у вітчизняній етнології (не дивлячись на значний історіографічний доробок з проблеми родинної обрядовості) приділяє детальну й ґрунтовну увагу жіночій фізіології та тілесності, зокрема під час пологів [5; 157-179].

У науковому доробку Марії Маєрчик з'являються публікації, присвячені дошлюбним інтимним стосункам української молоді [27, 28]. Вчена вказує на подвійні стандарти: з одного боку, всіляке заохочення, необхідність, а інколи навіть примус, спільного спання дівчини з хлопцем на вечорницях, з іншого – прославлення дівочої скромності, "чистоти", "чесності", культ дівочої цноти, а також спробувала пояснити таку колізію.

Цією темою зацікавилася й Оксана Кісь, яка в контексті дослідження ролі та статусу жінки в українському традиційному суспільстві, приділила детальну увагу моральній поведінці молоді на вечорницях [21, 22]. Вчена не обійшла увагою й особу дівчини-покритки, її статус в українському суспільстві. Вчена зазначає, що з моменту "покривання", життя дівчини-покритки зміню-

валася: вона вже не мала права ходити на вечорниці та вдягатися як дівчина, проте й не вважалася повноправною у стані жіноцтва, позаяк перейшла до нього "невдало" й "неправильно". Як доводить дослідниця, покритка в соціумі була загалом ізольованою та небажаною особою [20].

Дотично або побіжно теми жіночого тіла у своїх публікаціях торкалися етологи Наталя Гаврилюк, Ярослав Тарас, Андрій Забловський, літературознавець Микола Суліма, історик Володимир Маслійчук.

Зокрема, Наталя Гаврилюк дослідила міфологічні формули, які застосовували українці традиційного суспільства для позначення "походження" дітей [8]. Андрій Забловський, у дисертаційній роботі, звернув увагу на світоглядні вірування та уявлення українців про зачаття дитини [11; 59-61].

Львівський етнолог Ярослав Тарас, у одній із своїх статей, поміж іншого, не оминув й народні погляди на "жіночу" кров та причини які, як вірили у народі, спричиняють порушення менструального циклу. Однією з головних, жінки-інформаторки називали спільне прання "місячних" сорочок у одних ночвах [41].

Етнологам, у розробці окресленої тематики, можуть стати у пригоді й дотичні праці. Зокрема, М. Суліма зібрав та впорядкував архівні матеріали 17-18 ст., пов'язані з сімейними та ставивими злочинами. Серед них, справи про позашлюбні діти та дітовбивство [40].

Темі дітозгубництва присвячене монографічне дослідження харківського історика В. Маслійчука, який базується на матеріалах Лівобережної та Слобідської України 18 ст., спробував довести, що "потреба приховати блуд та уникнути осуду, дуже часто виявлялася більш важливою, ніж цінність новонародженого життя" [31; 63]. Цікавим є й один з розділів монографії вченого, присвячений девіантній поведінці жіноцтва у 80-90-х рр. 18 ст., базований на матеріалах Харківського намісництва [30].

Слабка вивченість жіночої фізіології та тілесності в українській культурі спонукала авторку статті до дослідження цього напрямку, свідченням чого стала низка авторських розвідок, що з'явилися на сторінках наукових журналів та видань.

Серед них, стаття, присвячена дослідженню народних вірувань, уявлень, а також пересторог, пов'язаних із міфологією місячних. Ми прийшли до висновку про ам-

бівалентне ставлення у народі до "жіночої" крові. З одного боку, початок місячних свідчив про зрілість репродуктивної системи дівчинки, яка з цього моменту переходила у стан дівчини й починала готуватися до подружнього життя. Водночас "жіноча" кров розглядалася як "брудна" та небезпечна для оточуючих. Ці уявлення породили цілий комплекс обмежень для жінок у період місячних. Проте люди розуміли, що це нормальна, природна жіноча фізіологія, і будь-які порушення менструального циклу або ж його затримка (якщо це не було пов'язано з вагітністю) викликали занепокоєння. Саме тому в народно-медичній практиці було вироблено низку лікувальних рецептів як магічного, так і суто медичного (насамперед фітотерапія) характеру [12].

Наступним етапом дорослішання дівчини, слід вважати підготовку до подружнього життя, вибір подружньої пари, що, як правило, відбувалося на вечорницях. У ряді регіонів була відома традиція спільного спання молоді. На цьому аспекті ми й зосередили свою увагу та прийшли до висновку, що не дивлячись на практику спільного спання, традиція виключала дошлюбний секс; допускалися лише обійми, пестощі, поцілунки. Якщо ж дівчина втрачала цноту до шлюбу й народжувала дитину поза ним, це вважалося девіантним розвитком дитини та неправильним переходом дівчини у статус жінки [13].

Серед наших розвідок є статті присвячені народним "правилам" зачаття дитини. У них приходимо до висновку, що в народній культурі українців існував цілий комплекс уявлень про важливі фактори, які впливають на успішне зачаття малюка. Існували й певні часові обмеження та заборони (насамперед, у перехідні періоди – свята, пости, поминальні дні тощо) на статевий акт, порушення яких, за народними уявленнями, могло призвести до народження дитини із фізичними та психологічними відхиленнями. Були відомі у традиційній народній культурі й магічно-символічні способи планування статі майбутньої дитини [14, 23].

В наступному авторському дослідженні, увага зосереджувалась на вивченні уживання засобів контрацепції та переривання небажаної вагітності, яке в традиційному українському суспільстві вважалося девіантною поведінкою жінки. Попри однозначне засудження суспільною мораллю цих дій можна припустити, що вони таки мали місце, адже техніка запобігання або переривання вагітності в традиційній культурі була відома. Насамперед це магічні дії, механічні втручання, вживання всередину різних субстанцій тощо. Стверджувати, що такого роду дії були поодинокими або ж, навпаки, загальнопоширеними, нам не доводиться через відсутність статистично-медичних даних. Між тим схилимося до думки, що це були радше винятки, аніж поширена практика [24].

Власне, на проаналізованих вище статтях та розвідках й закінчується історіографія питання сучасної вітчизняної етнології. Між тим, цікавими та методологічно важливими є здобутки російських дослідників, які мають дещо солідніші напрацювання з названої проблематики. Незважаючи на те що їх праці стосуються переважно російського етносу, в них міститься порівняльний матеріал щодо інших східних слов'ян, зокрема українців, а також цікаві ідеї та концепції, які можуть бути використані при аналізі українського матеріалу дослідження жіночої фізіології та тілесності.

Серед найґрунтовніших досліджень із жіночої проблематики, в різних аспектах її виявлення, варто назвати роботи московської дослідниці Наталії Пушкарьової. Поміж різноманітних питань гендерної проблематики вчена не оминула увагою жіноче тіло загалом, та жіночу

сексуальність та тілесність зокрема. У своїх працях дослідниця намагалася показати жінку, її внутрішню та зовнішню красу, а також ті суспільні стереотипи, які доводиться долати жінкам протягом багатьох століть [32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39].

Солідний науковий доробок з етносексології має відомий московський вчений Андрій Топорков. Серед багато чисельних праць вченого, виокремимо статтю про символіку тіла у традиції замовлянь російського народу [45]. Окрім того, за редакцією дослідника вийшли два академічних збірники, присвячені феномену еросу в народній культурі [46, 47]. На цих збірниках ми зупинимося детальніше.

Так, у збірнику "Секс и эротика в русской традиционной культуре" в рубриці "Женщина и ее мир" російська дослідниця Тетяна Агапкина опублікувала ґрунтовну статтю "Славянские обряды и верования, касающиеся менструации". У ній авторка приділила увагу міфології місячних, яка існувала у східних слов'ян, проаналізувала народні вірування, перестороги, заборони тощо, пов'язані з "жіночою" кров'ю, а також класифікувала народні назви на означення місячних [1].

Ще одна стаття, присвячена особливостям фізіології жіночого організму, належить Т. Лістовій, яка торкнулася проблеми народних вірувань, пов'язаних із жінкою під час місячних та кров'ю післяродових очищень. Упереджене та марновірне ставлення до "жіночої" крові дослідниця пояснює такими причинами, як острах та наділення її негативним потенціалом [26].

Також у згаданому збірнику варто звернути увагу на цікаву та змістовну статтю відомої московської вченої Світлани Толстої "Символика девственности в полесском свадебном обряде". Дослідниця аналізує весільний обряд на Поліссі та символіку дівочої цноти у структурі обрядовості. Зокрема, нею виокремлено роєслинні, тваринні, природні символи, а також предметні чи речові знаки [44].

Цікавими та оригінальними є напрацювання петербурзького вченого Дмитра Баранова, зосереджені на вивченні народної концепції зачаття дитини та ембріологічних уявлень у народній культурі росіян [2, 3, 4].

Варто згадати й праці Олександра Гури, у науковому доробку якого особливе місце займають публікації, присвячені народним поглядам на статеve життя слов'ян та світоглядні уявлення, пов'язані з цим [9, 10, 49].

Однією з важливих праць в окресленій проблематиці є монографія російської дослідниці Галини Кабакової "Антропология женского тела в славянской традиции", де показано всі життєві етапи соціалізації жінки і те, як вони позначаються на ритуалах сімейного циклу. Не обійшла вчена своєю увагою і народні погляди на жіночу тілесність та фізіологію [15]. Важливо, що значна частина матеріалу, залучена до написання монографії, зібрана на Українському Поліссі. Слід зазначити, що Г. Кабакова, разом з Ф. Контом, є упорядницею наукової збірки статей, присвячених проблемі тілесності в російській культурі [42], а також автором низки статей на тему жіночої тілесності та сексуальності [16, 17, 18, 19].

Ще одна цікава монографія належить Наталії Мазаловій – "Состав человеческого: человек в традиционных представлениях русских"; робота присвячена народній концепції людського тіла, його будови та життєдіяльності у традиції росіян. Особлива увага приділяється місцю людського тіла (насамперед жіночого) в картині світу [29].

Варто вказати й на монографію російського етнографа Ізабелли Шангіної "Русские девушки", де авторка розповідає про життя селянських дівчат з моменту дорослішання до перших років заміжжя. Особлива увага вченої сконцентрована на "неправильних" жіночих до-

лях "старих дівок", матерів-покриток, дівчат, які втратили цноту до шлюбу. Дослідниця приділила увагу й "любам" – еротичним іграм та забавам молоді, а також традиції спільної ночівлі [48].

Поміж інших потрібно виокремити роботу американської дослідниці Єви Левін "Секс і суспільство у світі православних слов'ян". Дослідниця вперше у світовій науці звернулася до проблеми сексуальної культури православних слов'ян, розкривши її у досить широкому хронологічному діапазоні – 8 століть (900–1700 рр.). Прагнучи дослідити потаємний, прихований бік життя людей того періоду, вона намагалася показати, що у статевому житті вважалося нормою, а що девіантною поведінкою, та з допомогою яких засобів та механізмів забезпечувалося дотримання правил у тодішньому суспільстві. Зазначена монографія, що вперше вийшла у 1989 р., [50] згодом була перекладена російською мовою та частково видана у Москві [25].

Отже, підсумовуючи вище сказане зазначимо, що у роки незалежності України демократизація, зміна наукової парадигми, посилення дослідницької уваги до аспектів повсякденного життя сприяли тому, що вітчизняні етнологи почали звертати увагу на маловивчені аспекти народної культури. Зокрема, з'являються публікації та розвідки, присвячені дослідженню деяких аспектів жіночої тілесності та фізіології. Однак досі у вітчизняній етнології, на відміну від зарубіжних, не було здійснено комплексного дослідження з окресленого напрямку й зазначена тема ще чекає на свого дослідника.

1. Агапкина Т. А. Славянские обряды и верования, касающиеся менструации // Секс и эротика в русской традиционной культуре / Сост. Л. А. Топорков. – М.: "Ладомир", 1996. – С. 103-150. 2. Баранов Д. А. "Незнакомые" дети (к характеристике образа новорожденного в русской традиционной культуре) // Этнографическое обозрение (ЭО). – 1998. – № 4. – С. 110-122. 3. Баранов Д. А. Образ ребенка в народной эмбриологии // Материалы по этнографии. – Т.1. – СПб.: "ЭГО", 2002. – С. 11-52. 4. Баранов Д. А. Образ ребенка в представлении русских о зачатии и рождении (по этнографическим, фольклорным и лингвистическим материалам): Автореф. ... канд. ист. наук. – СПб., 2000. – 28 с. 5. Борjak О. Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців: між профанним і сакральним. – К.: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, 2009. – 400 с. 6. Борjak О. Матка і плацента: жіноче тіло як відкрита емність // Тіло в текстах культур: 36. матеріалів наук. конф. / Ганна Скрипник (голов. ред.), Олена Борjak (упоряд.), Марія Маєрчик (упоряд.). – К.: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України, 2003. – С. 19-31. 7. Борjak О., Маєрчик М. Тіло в контексті культурно-антропологічних студій: ретроспекція та сучасні підходи // Тіло в текстах культур: 36. матеріалів наук. конф. / Ганна Скрипник (голов. ред.), Олена Борjak (упоряд.), Марія Маєрчик (упоряд.). – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2003. – С. 6-11. 8. Гаврилюк Н. К. Міфологічні формули на тему "походження" дітей (досвід систематизації українських текстів та інослов'янські паралелі) // Мистецтво, фольклор та етнографія слов'янських народів. – К., 1993. – С. 176-195. 9. Гура А. В. Брачная ночь // Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т. / РАН; Институт славяноведения и балканистики / Н.И. Толстой (отв. ред.) – Т.1: А-Г. – М.: Международные отношения, 1995. – С. 257-261. 10. Гура А. В. Коитус // Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т. / РАН; Институт славяноведения и балканистики / Н.И. Толстой (отв.ред.) – Т.2: Д-К. – М.: Международные отношения, 1999. – С. 524-527. 11. Забловський А. В. Соціалізація статево-вікових груп в традиційній культурі українців другої половини XIX – початку XX ст.: Дис. ... канд. ист. наук. – К., 2005. – С. 59-61 // На правах рукопису. Центр. наук. б-ка України ім. В. І. Вернадського. 12. Ігнатенко І. Деякі аспекти антропології жіночого тіла в українській традиційній культурі // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т. / [наук. ред. М. Гримич] – Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – К.: Дуліби, 2010. – С. 5-19. 13. Ігнатенко І. Дошлюбне спілкування української молоді // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т. / [наук. ред. М. Гримич] – К.: Дуліби, 2010. – Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – К.: Дуліби, 2010. – С. 40-55. 14. Ігнатенко (Колодюк) І. Народні ембріологічні уявлення українців // Народна культура українців: життєвий цикл людини : історико-етнологічне дослідження у 5 т. / [наук. ред. М. Гримич] – К.: Дуліби, 2008. – Т. 1: Діти. Дитинство. Дитяча субкультура. – С. 3-12. 15. Кабакова Г. Антропология женского тела в славянской традиции. – М.: "Ладомир", 2001 – 334 с.

16. Кабакова Г. И. Девственность // Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т. / РАН; Институт славяноведения и балканистики / Н.И. Толстой (отв.ред.) – Т.2: Д-К. – М.: Международные отношения, 1999. – С. 35-36. 17. Кабакова Г. И. Девушка // Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т. / РАН; Институт славяноведения и балканистики / Н.И. Толстой (отв.ред.) – Т.2: Д-К. – М.: Международные отношения, 1999. – С. 36-39. 18. Кабакова Г. И. Женщина // Славянские древности: Этнолингвистический словарь: в 5 т. / РАН; Институт славяноведения и балканистики / Н.И. Толстой (отв.ред.) – Т.2: Д-К. – М.: Международные отношения, 1999. – С. 205-208. 19. Кабакова Г. О сладких поцелуях и горьких слезах: заметки о гастрономии тела // Тело в русской культуре: Сб. статей / Сост. Г. Кабакова и Ф. Конт. – М.: Новое литературное обозрение, 2005. – С. 69-72. 20. Кись О. Дівчина-покритка в українському селі кінця XIX – початку XX ст. // Народознавчі зошити. – 1998. – № 6. – С. 684-692. 21. Кись О. Українська сільська молодь у дзеркалі гендерних відмінностей // І. – № 24 "Покоління і субкультури". – Л., 2002. – С. 183-201. 22. Кись О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.) – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с. 23. Колодюк І. Концепт зачаття та його відображення в традиційній культурі українців // Етнічна історія народів Європи: 36. наук. пр.: – К.: Унісерв, 2007. – Вип. № 23. – С. 39-45. 24. Колодюк І. Традиційні уявлення українців про Божу кару за гріх "витравлювання плоду" // Етнічна історія народів Європи: 36. наук. пр.: – К., 2007. – Вип. № 22. – С. 34-40. 25. Левина Е. Секс и общество в мире православных славян 900 – 1700 // "А се грехи злые, смертные...": Любовь, эротика и сексуальная этика в доиндустриальной России: Док. и исслед. / Под ред. Н. Л. Пушкиревой. – М., 1999. – С. 239-490. 26. Листова Т. А. "Нечистота" женщины (родильная и месячная) в обычаях и представлениях русского народа // Секс и эротика в русской традиционной культуре / Сост. Л. А. Топорков. – М.: "Ладомир", 1996. – С. 151-175. 27. Маєрчик М. Дошлюбні інтимні стосунки серед молоді в селах і містах Східної та Центральної України на початку XX ст. // Україна Модерна. – 2010. – № 6 (17). – С. 101-112. 28. Маєрчик М. "Як яка дівчина з хлопцем не спить, то вона й не дівчина зовсім" (секс до шлюбу в українській традиції): до постановки проблеми // <http://abyss111.livejournal.com/3431.html#cutid1>. 29. Мазалова Н. Е. Состав человеческого: человек в традиционных представлениях русских. – СПб.: "Петербургское Востоковедение", 2001. – 192 с. 30. Маслійчук В. Девіантна поведінка жіноцтва у 80-х – 90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітвих судів Харківського намісництва) // Маслійчук В. Л. Провінція на перехресті культур: Дослідження з історії Слобідської України XVII – XIX ст. – Х.: Харківський приватний музей міської садиби, 2007. – С. 304 – 338. 31. Маслійчук В. Дітозлугництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. – Х.: Харківський приватний музей міської садиби, 2008. – 128 с. 32. Пушкарева Н. Л. Интимная жизнь русских женщин в X-XV вв. // Этнографическое обозрение. – № 1. – С. 93-103. 33. Пушкарева Н. Л. "Како ся разгоре сердц мое и тело мое до тебе...": Любовь в частной жизни человека средневековой Руси по ненормативным источникам // "А се грехи зле, смертные...": Любовь, эротика и сексуальная этика в доиндустриальной России (X – первая половина XIX в.) / Под ред. Н. Л. Пушкиревой. – М., 1999. – С. 507-515. 34. Пушкарева Н. Л. Материнство в новейших социологических, философских и психологических концепциях // Этнографическое обозр. – 1999. – № 5. – С. 48-59. 35. Пушкарева Н. Л. Мать и дитя в Древней Руси (отношение к материнству и материнскому воспитанию в X-XV вв.) // Этногр. обозр. – 1996. – № 6. – С. 93-106. 36. Пушкарева Н. Л. "Мед и млеко под языком твоим" // Этногр. обозр. – 2004. – № 1. – С. 61-76. 37. Пушкарева Н. Л. Мир чувств русской женщины в XVIII столетии // Этногр. обозр. – 1996. – № 4. – С. 17-31. 38. Пушкарева Н. Л. Семья, женщина, сексуальная этика в православии и католицизме: перспективы сравнительного подхода // Этногр. обозр. – 1996. – № 6. – С. 55-64. 39. Пушкарева Н. Л. Частная жизнь русской женщины: невеста, жена, любовница (X – начало XIX в.) – М.; Ладомир, 1997. – 381 с. 40. Сулима М. Гріхи розмаїті: епітимійні справи XVII–XVIII ст. – К.: Фенікс, 2005. – 256 с. 41. Тарас Я. Зоління білизна, деякі аспекти гігієни та пов'язані з нею уявлення // Полісся України: Матеріали історико-етногр. дослідження. Овруччина 1995. – Вип. 2. – Львів, 1999. 42. Тело в русской культуре: Сб. ст. / Сост.: Г. Кабакова и Ф. Конт. – М.: Новое лит. обозр., 2005. – 400 с.: ил. 43. Тіло в текстах культур: 36. матеріалів наук. конф. / Ганна Скрипник (голов. ред.), Олена Борjak (упоряд.), Марія Маєрчик (упоряд.). – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2003. – 222 с. 44. Толстая С. Символика девственности в полесском свадебном обряде // Секс и эротика в русской традиционной культуре / Сост. Л. А. Топорков. – М.: "Ладомир", 1996. – С. 192-206. 45. Топорков А. Л. Символика тела в русских заговорах XVII – XVIII вв. // Тело в русской культуре: Сб. ст. / Сост.: Г. Кабакова и Ф. Конт. – М.: Новое лит. обозр., 2005. – С. 131-146. 46. Секс и эротика в русской традиционной культуре / Сост. Л. А. Топорков. – М.: "Ладомир", 1996. 47. Эрос и порнография в русской культуре / Сб. ст. под ред. М. Левитта и А. Топоркова. – М.: "Ладомир", 1999. – 700 с. 48. Шангина И. Русские девушки. – СПб.: "Азбука-классика", 2007. – 352 с.: ил. 49. Aleksandr V. Gura Coitus in the symbolic language of slavic culture // www.folklore.ee/folklore/vol30/gura.pdf. 50. Levin E. Sex and Society in the World of Orthodox Slavs, 900 – 1700. – Ithaca, 1989.

Надійшла до редколегії 23.03.11